

des historischen Denkens (Historisch-politische Diskurse, Bd. 1). Paderborn 1984; *H. E. Bödeker* u. a. (Hrsg.), *Aufklärung und Geschichte. Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*. Göttingen 1986.

²¹ *G. G. Iggers*, *Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*. München 1972; *B. Faulenbach* (Hrsg.), *Geschichtswissenschaft in Deutschland: Traditionelle Positionen und gegenwärtige Aufgaben*. München 1974; *H.-U. Wehler*, *Geschichtswissenschaft heute*. – *J. Habermas* (Hrsg.), *Stichworte zur "Geistigen Situation der Zeit"*, Bd. 2: Politik und Kultur. Frankfurt 1979, lk. 709–753.

²² Vrd selle kohta: *B. von Borries*, *Mädchensozialisation und Frauengeschichte. Beobachtungen zum pädagogisch-psychologischen und fachdidaktischen Schrifttum*. – *Geschichtsdidaktik 4* (1979), lk 15–35; *A. Kuhn/J. Rüsen* (Hrsg.), *Frauen in der Geschichte III. Fachwissenschaftliche und fachdidaktische Beiträge zur Geschichte der Weiblichkeit von frühen Mittelalter bis zur Gegenwart*. Düsseldorf 1983.

Originaal: *Jörn Rüsen*, *Strukturen historischer Sinnbildung*. – *Werner Weidenfeld* (Hrsg.), *Geschichtsbewusstsein der Deutschen. Materialien zur Spurensuche einer Nation*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik 1989, 2. trükk, lk 52–64.

Tõlkinud Mart Kivimäe

KUIDAS MÕISTA AJALOOKIRJUTUST?

SAATEKS JÖRN RÜSENI ARTIKLILE

MART KIVIMÄE

Jörn Rüsen (1938) kuulub sellesse nüüdisajaloolaste põlvkonda, kes on saanud oma professionaalse väljaõppe, see tähendab omandanud ajaloolise mõtlemise oskused XX sajandi saksa ajalooteaduses hilishistorismi paradigmat kandnud suurte meistrite juures. Tema akadeemiline õpetaja Theodor Schieder (1908–1984), kelle professori Kölni ülikoolis 1940. aastate lõpust 1970. aastate keskpaigani oli vaimuelu sündmus, kehas tab oma mitmekülgsest loova isiksusega peaaegu tervet etappi modernse saksa teaduskultuuri arengus. Duisburgis sündinud Rüsen õppis Kölnis ajalugu, filosoofiat, germanistikat ja pedagoogikat, promoveeris 1960. aastate keskel tööga XIX sajandi ühe kõige silmapaistvama poliitilise ajaloolase Johann Gustav Droyseni (1808–1886) ajalooteooria geneesist ning on seejärel olnud tegev akadeemilise õpetajana nn uutes, alles 1960ndail asutatud ülikoolides: 1974. aastast uusaja ajaloo professor Bochumis, 1989. aastast üldajaloo professor Bielefeldis. Rüsenit võib mõnes suhtes pidada isegi Droyseni vaimse pärandi tänaseks edasiarendajaks. Droysen on oma metodoloogilises kompendiumis andnud *ajalooteaduse eneserefleksiooni* klassikalisel kujul: ta oli õieti esimene ajaloolane, kes püüdis süstemaatiliselt rajada oma praktilist ajalookirjutust teoreetiliste põhjenduste vundamendile. Käesoleval ajaperioodil, ütleme 1990. aastail, on Rüsen tunnistanud ajalookirjutuse teooria (histeoorika ehk historioloogia) juhtivaks spetsialistiks kogu maailmas.¹ Olgugi et tema suureks läbimurdeajaks, millele ta oma praeguse staatuse võlgneb, on 1980. aastad, kui ilmus ka tema siinses tõlkeartiklis osaliselt viidatud kolmeköiteline "Histeoorika põhijooned" (*Grundzüge einer Historik*, 1983–1989), mis leidis otsekohe rahvusvahelist vastukaja. Valikud tema arvukatest artiklitest – 1970. aastate algupoolelt 1990. aastate alguseni – on ilmunud raamatutes "Aeg ja mõte. Ajaloolise mõtlemise strateegiad" (*Zeit und Sinn*, 1990) ja "Historismi konfiguratsioonid. Saksa teaduskultuuri uuringud" (*Konfigurationen des Historismus*,

1993). Iseäranis viimase artiklikogumiku säravad analüütilised teadusesseed Rankest, Schillerist, Gervinusest, Droysenist, Burckhardtist, Meineckest ning Schiederist on, taastrükiks ümbertöötatud kujul, juba selline mõtteproosa, millega Rüsen näib olevat end kirjutanud uueks saksakeelse historiograafia klassikuks. Koos Friedrich Jaegeriga on Jörn Rüsen avaldanud ülevaatliku, propedeutilist eesmärki taotleva käsitluse ajaloo teooria ja praktika arengust Saksamaal XVIII sajandist alates: "Historismi ajalugu. Sissejuhatus" (*Geschichte des Historismus*, 1992). Rüsen on andnud kaaluka panuse veel selle heaks, et ajalooarutelu teoreetiline mõõde saaks laiemas sotsiaalse kõlapinna ja kuuluks loomuliku osana nüüdisaegsesse kultuuridiskussiooni. Näiteks on ta olnud ajaloodidaktika ajakirja ja ajalookultuuri uurimustesarja kaasväljaandja ning juhtivalt osalenud ajaloomõistmise tänast nägu kujundanud uurimisprojekti "Ajalooteooria", töös, mis vormus sellesama nimetuse all publitseeritud kogumikena kuueköiteliseks jätkväljaandeks alapealkirjaga "Lisandusi historikale" (*Theorie der Geschichte*, 1974–1990). Kriitiliselt ja enesekriitiliselt pärast 1989. aastat ajaloo probleeme vaagiv neljaköiteline "Ajalooteooria" (*Geschichtsdiskursus*, 1993–1997) on praeguses uues ajasituatsioonis väga esinduslik historiograafialooline koguteos, niihästi modernse ajaloolise mõtlemise lähtekohtadest ja arenguteedest kui ka selle kriisiaegadest ja uuenduskatsetest kõnelev epopöa, mille üks initsiaatoreid on olnud Bielefeldi ülikooli Interdistsiplinaarsete Uuringute Keskus ja väljaandjaid ning autoreid Jörn Rüsen.

Avaartiklis "'Modernsus" ja "postmodernsus" kui moodsa ajaloo teaduse ajaloo vaatepunktid" (1993),² mis on selle koguteose üldsissejuhatus, korduvad Jörn Rüseni mitmed sama laadi mõttemotiivid kui tema siin eestindatuna avaldatud artiklis "Ajalooolise mõtestamise struktuurid" (esitrükk 1984, ümbertöötatuna 1987 ja kordustrükk 1989), olgugi viimase algvariandi ajavahes esimesega peaaegu kümme aastat.

Tunnetushuvi, mille puhtväliseks etiketiks on teadusajalugu ja metodoloogialugu, ajaloo teaduse enda ajalooline käekäik, vaadelduna selle *kognitiivsete struktuuride* (teooriate ja meetodite) arengus, peidab Jörn Rüseni puhul – nagu peaks ilmema ka siin tõlgitud kirjutisest – alati üht püsistruktuuri, kui ta käsitleb ajalookirjutust kui teooriaprobleemi. Seda struktuurimoodustist võiks tähistada ka lihtsa sõnapaariga "ratsionaalsus ja ajaloolisus" (nii on sõnastatud ühe tema varasema artikli pealkirigi). Just selles mõttes, et erinevaist vaatenurkadest võetakse vaatluse alla teadusoma-

ne *ratsionaalne potentsiaal* inimelu *ajaloolisuse hõlmamiseks*, mis oma mitmesugustes vormides toimub iga põlvkonna aktuaalses elamisajas, läbi igakordse kultuurimustri, poliitilise ja ühiskondliku suhetevõrgu argumenteeriva diskursusena. Ajaloo diskursus pole Jörn Rüseni käsitluses sama mis strukturalistlikel kirjandusteadlastel. Nii näiteks ei tähenda see tekstiretoorika omamaailma teaduseelset ajalookirjutanduse või ajaloo ja retoorika vanemat suhetevälja, nagu Roland Barthes'i (1915–1980) arutlustes,³ kus ei tehta vahet eelmodernse ja modernse ajalookirjutuse vahel. Barthes eitab igasugust ajaloolase teadusetaotlust "skisofreeniku diskursuse" märksõna all. Rüsen soovib – oma professionaalses vastukriitikas – näeb selles valearvestust ja *ajaloo diskursuses* moodsa teaduseajastu põhjanevat kultuurirotsessi. Protsessi, milles teaduslikkuse ja retoorilisuse vahetõrge ka *ajaloolise mõistuse* (ajalooteaduse alusprintsipi) enese arengu tõttu küllalt oluliselt muutub, minetades täiesti jäiga vastanduse iseloomu, moderniseerub ja spetsifitseerub.

Mõistusele kui ajaloolise mõtlemise kõrgemale instantsile ehk pisut teisiti öeldes *ajaloolisuse refleksioonitasemele* apelleerimine ei tähenda aga Rüseni jaoks mingit parteivalikut ühe ratsionaalsustüübi või, veel vähem, nn kuiva ja hingetu aru kasuks.⁴ Vastupidi, pigem on tegemist sellega, et taotletakse diferentseeriva teadvuse õigust, "mõistlikku" (ratsionaalse) eristamist hoiakuna "ebamõistlikust" ja "mittemõistlikust" (ebaratsionaalsest ja irratsionaalsest) kui teatavast diskursusvaenulikest reaktsioonist, mis eitab metodoloogilisi juhtnööre ja välistab konsensuspüüdliku mõttekeskkonna. Niisiis on Rüseni apellatsioon mõtteks väga lihtne ja mingis suhtes igapähele lähedane asi, see on ratsionaalsus *kui arusaadavus*, mõistetavus, mis oleks ka mõistuspäraselt aktsepteeritav.⁵ Kuid mida tunnistab selline apellatsioon autori enese kohta, kas tõesti halvasti varjatud kiivust ajaloolise *jutustamise vastu*, mis siinseski tõlkeartiklis näikse tal olevat pinnuks silmas? See mulje oleks tervikuna täiesti väär, põhineks ülemäära lihtsusstatud ettekujutusel jutustamisest ega haakuks ka Rüseni mõttega, mille järgi jutustamine ajalookirjutuses pole midagi muud kui ajaloolise *mõtestamise loogika*, see on "nendesamade mentaalsete operatsioonide ansambel, milles kujundatakse üle ajakogemuste orienteerivad inimliku elupraktika mõtte määratlused".⁶ Teisisõnu on ajalooline jutustamine Rüseni pilgu läbi midagi sellist, mis oma tähenduselt üldsegi ei kattu *jutustava ajalookirjutusega* ajakulus toimuva sündmusjärgnevuse kirjeldamise mõttes, vaid on kogu ajaloo teaduse alus ja määrab selle omapära. Selline teaduse aluskihti

kuuluv narratiivsus *kui keelelise maailmatõlgenduse* protsess, nagu Rūsen õnnestunult formuleerib, on – näiteks tehnilisest või juriidilisest mõtelaadist erinev – "elementaarne ja üldine" ajalooline mõtlemisvorm.⁷ Probleemaatilise tundub olevat see, et ta teeb vahet ka ajaloolise ja sotsiaalteadusliku mõtlemise vahel, kuna viimases domineerivad mittenarratiivsed elemendid (analüüs ja seletus). Tänapäeva arenenud ajalooteaduse mõni uurimisvaldkond, ennekõike teatava historismimudeliga lõpparve teinud ning peamiselt tehnokraatia ja kultuurisfääri vastuolulistest suhetest huvitunud "sotsioloogiline ajalugu" Max Weberi mõttes,⁸ pole aga nendeta tegelikult mõeldav. Ilmaasjata ei ole ka ajaloolaste kõnepruugis narratiivi sõna omandanud halvustava varjundi juhtudel (näiteks: see on puhast narratiiv!), kui tahetakse rõhutada mingi uurimistöõ suhteliselt tagasihoidlikku või madalat analüüsitaset.

Kummatigi on *narratiivsest pöördest* ajalookäsitluses olnud juttu nii kaua, et nagu polekski enam suurt midagi lisada, narratiivajaloo vastastest protestidest rääkimata, aga need tulevad ajaloolaste endi keskel mängu kohemaid, kui esimest vastandatakse (osalt publikumenust tiivustatuna) moodsale struktuurajaloole. Diskursuse ja jutustuse samastajad, nagu Roger Chartier (1945), peavad neid proteste viljatuks.⁹ Tõsi on see, et narratiivajaloo konjunktuur on mitmel põhjusel ka postsotsialistliku ajalookäsitluse reaalsus, selle domineeriv mõde. Miks ta siis ei võiks seda olla, pakkudes Rūseni iroonilise kujundi järgi muu hulgas "jumestatud Kleio" toodangut? Õigem oleks aga küsida, kuidas ta seda on, sest asja tuum seisneb muus. Struktuurajalugu ei erine narratiivajaloo mitte sellega, nagu ta ei kasutaks jutustavat esituslaadi või kahtleks selle teaduslikus sobivuses, ütlemel, liialt kirjandusliku vormi ettekäändel. Asi pole vormis, vaid sisus: Rūsen peab silmas eelkõige seda, et kaasaegne struktuurajalugu on ajaloo *teistsugune interpreteerimisviis*, mille aluseks on ka teine ajalooline mõtlemislaad ja väljundiks teist laadi ajalooline sisusitus. Põhimõtteliselt tuleks Rūseni arvates ajaloo "struktuuri" mõista "inimliku elukorralduse olemuslike faktorite süstemaatilise seosena, mis on ajaspetsiifiline ning hõlmab ja tingib sündmusloolisi olukordi".¹⁰

Jätame siinkohal kõrvale esiteks struktuuri mõiste inflatsiooni teaduskirjanduses, selle väidetavad seosed stsientismiga ja selle arvatava pärinemise vanast retoorikast, loodusobjektide kirjeldusest, mida ei saa pidada halva varju heitmiseks struktuurajaloo mõtlemisele. Hülgame seejuures korraks niihästi Droysenilt pärineva ajaloolise proosa traditsioonilise žanriliigenduse kui ka üld-

käibiva didaktilise klassifikatsiooni, mille järgi ajalookirjutus tervikuna jaguneb põhiliselt narratiivseks, pragmaatiliseks ja geneetiliseks. Eeltoodud jaotuses tähistatakse narratiivsuse mõistega ajaloo teadusliku kirjutamise eelastet, lihtsalt sündmuste ümberjutustamist nende ajalises järgnevuses, näiteks histsooriates, annaalides või kroonikates.

Ajaloo teadus algas ajaloolise teadmise kaksikloomuse teadvustamisega, nagu on ka J. Rūsen ise korduvalt oma töödes viidanud, see tähendab kahestumisega *objektiivse* (allikakriitilise külje, lugude faktisisalduse) ja *subjektiivse* (retoorilise külje, lugude esitusvormi) alge vahel, mis aga historismis sellisena ühendati ning ületati ajaloolise *uurimise kontseptsioonis*. Historismi kui teaduspraktika lõpul see ühendus lagunes juba tunnetusteoreetilisel pinnal, siis kujunes akuutseks küsimus, millist orienteerivat funktsiooni peab täitma ajalooline teadmine, hegeliaanliku taustaga ajaloo filosoofid võtsid üles teema "ajalugu ja irratsionaalsus",¹¹ jälle tõusis küsimus ajaloomõtlemise *mõistuslikust potentsiaalst*. Ühte vastusevarianti sellele, nn marksismi dogmaatilist objektivismi, mis just ortodoksses vormis vastandas enast inimlikul subjektiivsusel põhineva ajaloolise kogemuse mõtestamise kriteeriumidele, tunneme kõik omaenda poliitilises lähiminevikust. Nii et ka üht osa vanema põlve ajaloolasi praeguse ajani ahastama panevale subjektivismile *kui postmarksistlikule* (või: institutsionaliseeritud marksistliku historismi kui teadusparadigma järgsele) pluralismile ajalookäsitluses ei saagi näidata ainult kurja nägu. Ahastajad avaldavad kartust, et eelmise paradigma lagunemine tähendab ehk üldse ajaloo teadusliku paradigmat moodustuse kui protsessi lõppu, märkamata, et ajaloo käsitlemine on tunduvalt enam süüvimas elumaailma, elavikulistesse peenstruktuuridesse, milleks neil endil puudub huvi ja ka teoreetiline ettevalmistus. Et orientatsioon elaviku tõlgendamisele on ajaloo teaduse koostisosa, nagu ilmneb Rūseni artiklist, oleks mitte üksnes mõtetu, vaid ka mõõdutundetu seda hukka mõista. Perspektiivitugi, sest sellel oksaharul istub ajalugu teadusena, näiteks (post)modernne mikroajalugu oma *ajaloolise mõistusrakenduse* probleemiga, see tähendab küsimusega, kuidas õnnestuks leida võimalikult adekvaatseid lähenemisteid kultuuriliselt erinevatele ajaloolistele elumaailmadele. Jääb faktiks, et selline "paljude inimeste subjektiivsuse rõhutamine nõuab uut arusaamist ajaloo", vajab arusaama, mis täiendaks tsentristlike ja unilineaarsete ajalooliste vaadete "süsteemilist loogikat" kommunikatiivse ning kogemusseoselise "elumaailma loogikaga" (J. Habermas).¹² Uued teed ajaloo teaduses, nagu

ka neid teid saatvad ajalooliste subjektide teooriad, mille valguses muutub ajaloolise olemise käsitlus nähtavasti mitmekülsemaks, ei ole üleminekul uude, XXI sajandisse alati rahvus- ja eurokeskse suunitlusega. Modernse ajaloo teaduse ja postmodernse ajalookriitika vahel üritab J. Rüsen selles üleminekutsoonis leida integreerivat aspekti historiograafiateoreetilises võtmes. Ajaloo teadus ei lõpe *posthistoire*'i segakujutlusega ajaloolise mõistuse aegumisest. Rüsen seab sellele tänapäeval levinud alternatiivajaloo konstruktile vastu üllatava mõtte, mille järgi ka "historismi minevikus" võib peituda "ajaloo teaduse tulevik".

Jörn Rüseni ja tema õpilaste uuringute tulemusena on üha enam teadvustunud fakt, et XIX sajandi historistliku ajaloomõtte kriitilistel esindajatel, nagu kas või näiteks kultuuriloolasel Jacob Burckhardtil (1818–1897) nn ajalooliste potentside käsitluses, ei välista jutustav esitusvorm õieti mingil juhul struktuurset mõtlemist. Veelgi enam, juba sel modernsuse arengu etapil, mil Rüsenile näidislikuna tegutses Burckhardt, transformeerides klassikalise saksa historismi selle uueks *kultuurikriitiliseks vormiks*, rajasid nad teed postmodernismi.¹³ Postmodernne pluralism ajaloo, hoolimata selle nii- või teistsugusest hindamisest, mille suhtes on siin toodud tõlkeartikli mõnes kohas ülitundlik ka Jörn Rüsen, on kindlasti mõistetav positiivselt vähemasti kahes mõttes: see teeb võimalikuks ajaloolise enesekorrigeerimise ja teadvuseavarduse ehk, teisiti öeldes, kriitika ja arengu, milleks samuti ajalooline mõtestamine on kohustatud. Aga kuhu jääb siis "ajaloo tõde"? Jörn Rüseni vanem kolleeg ja historiograafialoo projekti kaasautor Ernst Schulin (1929) ei soovita eriti seda küsimust ületähtsustada ega isegi pidada meile elutähtsaks. "Nagu juba iidsest ajast, nii eksisteerib veel tänapäevalgi enamik inimesi väärade ajalooliste kujutlustega, peenemalt öeldes, ajaloomüütiliste ettekujutustega iseenda, oma keskkonna, oma kodumaa ning selle maailmatähtsuse kohta. Kui see juba oleks eluohulik, siis ei elaks meid ammu enam."¹⁴ Jörn Rüseni taotlus ja soov on olnud, et professionaalsed ajaloolased ise ei kuuluks moodsas ühiskonnas müüdielvitajate ega ajaloo prohvetite esiritta. Ajaloolase tunnetusrealism, Humboldti "tegelikkusemeele" tähenduses,¹⁵ ja lisagem, Burckhardti "patriotistliku publitsistika" kui teatava "optilise illusiooni" vastase kriitikameele mõttes,¹⁶ on üks teadusliku ajalookäsitluse eristusalus. Rüseni eesmärgiks on selgitada ajaloo teaduse sidet kultuuriideoloogia tüübiga, millest see tunnetusrealism on võrsunud ja ei tohiks olla veel tänaseni ammentatud. Ajaloolane säilitagu oma teaduslikkus meenutustões skeptise kõrval ustavus

kui mitte ajaloolisele valgustusele endale, siis ometigi selle tsiviliseeriva kultuuri *ajaloolistele baasideedele*,¹⁷ mis levimüütide kombel ei vabasta mõtlemisest, vaid annavad tõuke demütologiseerivale mõttetegevusele. On tõsi, et see intellektuaalne tegevus "valgustuse dialektika" jätkuval mõtestamisel, mille hädaohte ja väljavaateid Rüsen kaalub siinses tõlkeartiklis, on meile tänapäeval andnud peale arvukate vastandajaloo teoste ka midagi paremat, sealhulgas *kriitilise hermeneutika* kujul uue filosoofilise kontseptsiooni ajaloomüüdi olemuse kohta. Me võime aga juba sellesamast müüdivaenu sädemestki tunda Rüsenis ära hilishistorismi ajaloomõtte ühe kõige andekama õpilase valgustuslegendi põrmustamise ajastul.

Kui Rüsen Burckhardti vaateid käsitledes jõuab küsimuseni, mida kujutab endast tegelikult "ajalooline" päris sisukas, mitte aga triviaalses mõttes, nagu ajakirjanduses mõne poliitilise sündmuse tähtsust rõhutava nuginõnana vormitäreks, siis on võetud ette asi, mille kohta postmodernse (ajaloo)kultuuri iseteadvus ei saaks öelda, et see talle põrmugi korda ei lähe. Kas ajalooline on meie kaasaegses "ajaloosuhtumises" äraelanu sünonüüm? Ühesõnaga kõik see, mis tavalise ettekujutuse järgi on lõplikult möödas ja pole vahetult nii elutähtis – minevik kui ajalugu ja omaette nekropol. Aga kust meie kaasaegsed, kelle isiklik aeg väheneb niisamuti lõpu suunas, muidu seda teaksid, et nad on sel viisil ajaloo "lahtisidestatud", kui nende ajaloo teaduses poleks üldse endaidentifikatsiooni meenutusprodukte ja ajamõõtmete seosekujutlust? Või nagu tuleb välja ka ajaloo psühholoogiat hästi tabanud suure identiteedikirjaniku Johannes Bobrowski (1917–1965) romaaniidest, et inimesele on "kadunud" just see, mida ta ei saa "unustada".¹⁸ See on mõeldavate järelduste poolest sügav mõte (ehkki kirjanik räägib oma ajakogemusest, mitte kultuuri üldisest protsessist). Unustamatus annab tööd inimlikule kujutlusele, hoides meile ajas kadunud meenutuse piltides veel olevikus lähedal, kuid seda kunagist praegusega ühendava *assotsiatsiooni kaudu* mõtleme samal ajal juba sellele, mis saab edasi, mineviku kuju on nõnda meis endis andnud maad tuleviku aimusele seeläbi, et ajakulus kadunu kohale pole meil enam – erinevalt näiteks ruumis asuvast kohast – reaalselt kunagi enam võimalik tagasi pöörduda (Bobrowski väljendab seda nii: "Kõik on kadunud. Siin me oleme. Kus see on?"). Nüüd on ehk mõistetavam selle mõtte tähendus kultuuri protsessis, mille Rüsen leiab Burckhardti loenguist. Ajaloo olemusküsimusega on meil tegemist siis, kui on vaja selgusele jõuda, mis meie jaoks õigupoolest *konstitueerib ajaloo*, teeb selle niisiis just nimelt

meie ajalooks. "Inimmineviku juures on päriselt ajalooline selle olevikusisaldus ja tulevikusisaldus. Olevikuline ei ole aga minevik primaarselt allika-tes, vaid seal, kus ta mingil viisil siseneb tegevuse ja mõtlemise eelvisandesse, milles teostub tulevik kui eriline ajakvaliteet. "Ajalugu" ei tähista midagi möödunud, vaid selle möödunu *seost* praegu-sega, mis avab inimelule tulevikuperspektiivi."¹⁹ Jörn Rüseni siinse tõlgenduse raames võib ilmselt öelda, et teaduslik ajalookirjutus on ka sellesama ajaseose avalik meedium, mis Jacob Burckhardti järgi moodustab kultuuri arengu sisima mõtte. Kuid poleks õiglane vaikida maha veel üks joon, mis peegeldub Burckhardti XX sajandi lõppu ning *seostub* juba Rüseni artikli algul mainitud "hämmastava analoogiaga" meie kaasaegse ja XIX sajandi lõpu kultuurikriitika vahel. See on indiviidil meie enda kultuuris taastekkiv iha saavutada nähtuste võrdleva vaatluse kaudu selline vaimne vabadus "ajaloost", mis võimaldaks ka praegu mõnes suhtes analoogiliselt eelmise sajandi lõpu ajaloomõtteleja vaadelda minevikku ja olevikku nagu "etendust".²⁰

MÄRKUSED

¹ Vrd A. Megill. Jörn Rüsen's Theory of Historiography between Modernism and Rhetoric of Inquiry. – History and Theory 33/1 (1994), lk 39–60.

² J. Rüsen. "Moderne" und "Postmoderne" als Gesichtspunkte einer Geschichte der modernen Geschichtswissenschaft. – W. Küttler/ J. Rüsen/ E. Schulz (Hrsg.), Geschichte/diskurs, Bd. 1: Grundlagen und Methoden der Historiographie-geschichte. Frankfurt a. M. 1993, lk 17–30.

³ Vt R. Barthes. Ajalooteaduse diskursus [tlk H. Sahkai]. – Vikerkaar 9 (1998), lk 58–68. Rüseni kriitika Barthes'i artiklile, mille eestindus on ülimalt tervitatav, on konstruktiivne, sest ta tunnistab ühtlasi selletaolise lingvistilise analüüsi vajalikkust ajaloo "teadustaotluse eksplikatsiooniks", nagu ka modernse ajalooteaduse eneskriitikaks retoorilise traditsiooni ja teadusomase keelekasutuse suhete küsimuses. Eesti keeles kättesaadavad A. Gulõga (vt Ajaloo esteetika [tlk M. Kivimäe]. Tallinn, 1980, lk 61–82) arutlused teoreetilise ja esteetilise alge sünteesist ajaloolises üldistuses on samal lainel mõnede J. Rüseni mõtetega, näiteks selle kohta, et (historistliku) ajalookirjutuse esteetiline kvaliteet on (teadusliku) mõistuserakenduse peegeldus. Ajaloolise mõtlemise ratsionaliseerumine eemaldab teaduse retoorikast, ajaloo retoorilise konstruktsiooni vahetab välja sündmuste "reaalse ajaseose" allikahermeneutiline uurimistulemus esteetilises vormistuses.

⁴ Selle pseudoromantilise eksikujutluse vastu on rõhutatud mõistuse dialoogilist olemust, elegant-selt astunud välja A. Schweitzer (vt Kultuur ja eetika [tlk M. Sirkel]. Tallinn, 1984, lk 47 jj.), kes ühendab endas elufilosoofia mõjud valgustustraditsiooni järgimisega: "Ta (mõistus) pole kuiv aru, mis ei lase tärgata meie hingeelu mitmekesistel liigatustel, vaid kõigi meie vaimu funktsioonide kehastus nende elavas koostoimes." Vrd ka klassikalist artiklit: M. Horkheimer. Zum Begriff der Vernunft. – Ders., Gesammelte Schriften, Bd. 7: Vorträge und Aufzeichnungen 1949–1973. Frankfurt a. M. 1985, lk 22–35, mis samuti kritiseerib mõistuse üle otsustamist tema "isoleeritud loomuse" ettekujutuse alusel.

⁵ Vt ka: H. Schnädelbach. Über Rationalität und Begründung. – Ders., Zur Rehabilitierung des animal rationale. Vorträge und Abhandlungen 2. Frankfurt a. M. 1992, lk 61–78.

- 6 J. Rüsen. Historisches Erzählen zwischen Kunst und Wissenschaft. Zwei Bemerkungen zur Geschichtsschreibung und ein Blick auf Ranke. – *Ders.*, Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenschaftskultur. Frankfurt a. M. 1993, lk 114–135; vrd ka: R. Vierhaus, Leopold von Ranke. Geschichtsschreibung zwischen Wissenschaft und Kunst. – *Historische Zeitschrift* 244 (1987), lk 285–298; W. Hardtwig, Geschichte als Wissenschaft oder Kunst. – *Ders.*, Geschichtskultur und Wissenschaft. München, 1990, lk 92–102.
- 7 J. Rüsen. Narrativität und Modernität in der Geschichtswissenschaft. – P. Rossi (Hrsg.), Theorie der modernen Geschichtsschreibung. Frankfurt a. M. 1987, lk 230–237.
- 8 Vt W. J. Mommsen. Max Weber und die moderne Geschichtswissenschaft. Saarbrücken, 1989.
- 9 Vrd R. Chartier. Zeit der Zweifel. Zum Verständnis gegenwärtiger Geschichtsschreibung. *Chr. Conrad/M. Kessel* (Hrsg.), Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion. Stuttgart, 1994, lk 83–97.
- 10 J. Rüsen. Historisches Erzählen zwischen Kunst und Wissenschaft (nagu märk 6), lk 116. Nõukogudeaegses ajalookirjanduses käsitati "struktuuri" vahel kerge vulgaarsotsioloogilise kallakuga, kui teatavat sotsiaalsete elementide püsikooslust rahva, riigi või klassi näol. See võimaldas tollase ühiskonnakontseptsiooni järgi anda poliitiliste ajaloolaste kaasabil mõtte ideoloogiliste ülimusstruktuuride ajalugu kujundavale voluntaristlikule rollile, seda n-ö üle inimeste elude ja peade. Just sel põhjusel tundub, et meie lähiajaloo *struktuurajaloolise ajalookirjutuse* üks ülesanne on metoodilise ratsionaalsusega käsitleda nüüd sedasama, nõukogude historiograafiast tagasipeegelduvat ajastupetsiifilist "ajaloo ideoloogiat" ka kui struktuuriüksust eeltsiteeritud, rüsenlikus tähenduses.
- 11 Vt näiteks: Th. L. Haering. Hauptprobleme der Geschichtsphilosophie. Karlsruhe, 1925. See teos kuulub ajajärku, mil sai populaarseks Th. Lessingi "Ajalugu kui mõtteandmine mõttetule ehk Ajaloo süüd müüdist" (1927 ilmus juba 4. trükk H. Drieschi soliidse sarjas "Metafüüsika ja maailmavaade"). Oma artiklis Lessingile viidates peab Rüsen selle 1920. aastate menuraamatu, ka Schopenhaueri ja Nietzsche mõtetest kantud elufilosoofilise ajaloo filosoofia ühe tähtseose järjekordset uustrukki 1980. aastail küll täie õigusega nn uue irratsionalismi sümptomiks.
- 12 G. G. Iggers. Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang. Göttingen, 1996, lk 75.
- 13 J. Rüsen. Jacob Burckhardt: Political Standpoint and historical Insight on the Border of Post-Modernism. – *History and Theory* 24/3 (1985), lk 246.
- 14 E. Schulin. Geschichtswissenschaft in unserem Jahrhundert. Probleme und Umrisse einer Geschichte der Historie. – *Historische Zeitschrift* 245 (1987), lk 29.
- 15 A. Koort oma artiklis "Ajaloolisteadvusest" (vt Inimese meetod [koost H. Runnel]. Tartu, 1996, lk 310–320), mis on kokkuvõtte tema 1929. aastal Akadeemilises Ajaloo-Seltsis peetud ettekandest, viitab ilmselt esimesena ning pikaks ajaks viimasena eestikeelses kirjanduses sellele Humboldti olulisele mõttele "ajaloo vabastava mõju" aspektist. See, et Koort mõistab historismi ühekülgelt, individualiseeriva historismimudeli vaimus, ja satub Nietzscheks eksitatusena valejälgedele historismi mõisteloos, ei puutu siinkohal asjasse.
- 16 Vt J. Burckhardt. Weltgeschichtliche Betrachtungen, hrsg. von R. Marx. Stuttgart, 1978, lk 12 jj.
- 17 Vrd N. Hinske. Tragende Grundideen der deutschen Aufklärung. Versuch einer Typologie. – Ostsee-Akademie (Hrsg.), Kant und der Frieden in Europa. Ansätze zur geistigen Grundlegung künftiger Ost-West-Beziehungen. Baden-Baden, 1992, lk 47–68.
- 18 J. Bobrowski. Levini veski. Leedu klaverid [tlk O. Kuningas ja A. Tungal]. Tallinn, 1973, lk 274.
- 19 J. Rüsen. Der ästhetische Glanz der historischen Erinnerung – Jacob Burckhardt. – *Ders.*, Konfigurationen des Historismus (nagu märk 6), lk 302.
- 20 Vrd I. Siebert. Jacob Burckhardt. Studien zur Kunst- und Kulturgeschichtsschreibung. Basel, 1991, lk 122.